

Въведение

1. Предистория и анализ на състоянието на изследваната проблематика

Конкурентоспособността е *актуален и значим въпрос* за икономическата теория и практика. От *прагматична гледна точка* в XXI век конкурентоспособността е решаваща, защото е в основата на изграждане на стопанство, основаващо се на знания и иновации или интелигентен растеж, на насърчаване на по-екологично и с по-ефективно използване на ресурсите стопанство или устойчив растеж и стимулиране на високи равнища на заетост, водещо до териториално и социално сближаване или приобщаващ растеж. България е страна с малко и отворено стопанство, в условия на паричен съвет, което е силно зависимо от световните пазари и отгук – чувствително по отношение на темповете за икономическия растеж. Конкурентните предимства сега се свързват повече с използването на ресурсите и техните ниски цени – на труда, земята и енергията, а не толкова с фактори като иновации, технологии, образование и ефективност, които биха направили стопанството в дългосрочен аспект по-конкурентоспособно, а резултата – устойчив и интелигентен растеж.

Всичко това извежда въпроса за актуалността на изследваната проблематика, свързана с националната конкурентоспособност, и възможността да се изведат от нея конкурентните предимства и недостатъци като много съществен, определено от следните основни условия:

1. Членството на България в ЕС и постигането на ангажиментите от страна на държавата по повод изпълняването на целите и програмите на ЕС за постигане на висока конкурентоспособност. Конкретните параметри в тази група са закрепени в документите и тяхното съблюдаване, следване и изпълнение. Такива са: Националната програма за развитие: България 2020, Националната програма за реформи, Националната стратегия за насърчаване на малките и средните предприятия 2014 – 2020 г., Иновационната стратегия за интелигентна специализация на Република България до 2020 г., Енергийната стратегия на Република България до 2020 г., Стратегията за електронното управление в България за периода 2014 – 2020 г. и Националната програма "Цифрова България 2015", Стратегията на ЕС за Дунавския регион в България и др.

2. Равнището на конкурентоспособност на България в международните сравнителни изследвания и класации. Мястото на България в сравнителните изследвания за конкурентоспособност е нещо, което дава важна информация за това доколко силно или слабо се е представило стопанството ни във времеви аспект на фона на останалия свят. През 2016 г. България е на 50-о място по кон-

курентоспособност в света, като класацията включва 61 страни от цял свят и се публикува всяка година от 1989 г. насам. Това показват ежегодните наблюдения за конкурентоспособността на национално равнище според една от най-авторитетните изследователски организации в света – IMD Business School. С тази си позиция страната ни се измества нагоре с пет места спрямо 2015 г. – т.е. от 55-а на 50-а позиция. За последните пет години това е най-доброто представяне на България, като през 2013 г. страната е била почти на дъното на ранглистата, заемайки 57-о място. Такова позициониране поражда текущо важни въпроси, като: дали и доколко е добро това представяне на България, кои са причините и факторите, които стоят зад него, по какви критерии българската конкурентоспособност е оценявана по-високо или по-ниско и т.н.

3. Необходимостта от преразглеждане на възможностите и инструментариума за засилване на конкурентоспособността на българското стопанство. Този факт е налице и в световен мащаб, и в български условия. Нещо повече – осъзнато е, че е необходима активност и прилагане на съответните политики в посока повишаване на конкурентоспособността. На ежегодните срещи на Световния икономически форум (WEF) в Давос и опасенията за "Загубата на увереност в лидерството на правителствата" по повод конкурентоспособността на икономиките (Лий Хауел, управляващ директор в Световния икономически форум, отговорен за доклада на WEF) през 2013 г. много ясно се наблегна върху възможностите на стратегиите на ЕС за устойчив, интелигентен и приобщаващ икономически растеж, програмите на ЕС и специално рамковата програма за конкурентоспособност и иновации и т.н. На национално равнище са особено показателни мероприятията по изпълняването на ангажиментите, свързани с ОП "Иновации и конкурентоспособност" на Министерството на икономиката, анализите на Центъра за икономическо развитие, Института за пазарна икономика и др.

От теоретична гледна точка върху тематиката за конкурентоспособността като цяло се представят множество изследвания, научни разработки и обзори. Конкретно проблематиката, свързана с факторите за конкурентоспособност, е обект на засилен научен интерес сред академичните кръгове от втората половина на XX век. Ранните изследванията по проблема могат да бъдат потърсени в теоретични разработки и идеи, започвайки от: *Адам Смит* – икономистът класик, който идентифицира четирите производствени фактора: земя, труд, капитал и природни ресурси (Adam Smit – "An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations", 1776); *Дейвид Рикардо* с неговия "Закон за сравнителните предимства", който даде възможността да се разбере как две нации могат да спечелят от търговията помежду си, дори когато едната има абсолютно ценово предимство пред другата в производството на всички стоки; *икономистите марксисти*, които осветлиха значението на социално-политическата среда за стопанското развитие (Karl Marx – "Capital: A Critique of Political Economy", 1867); *Макс Вебер*, германският социолог, който доказа връзката между стойността, религиозната принадлежност и стопанския резултат на страните (Max

Veber – "Ethic of Protestantism and the Spirit of Capitalism", 1905); *Йозеф Шумпетер*, който подчерта ролята на предприемача като фактор за конкурентоспособността и че самата тя е прогрес – резултат от неравновесие, предизвикано от иновации и технологични подобрения (Joseph Schumpeter – "Capitalism, Socialism and Democracy", 1942); *Алфред Слоън и Питър Дракър*, които развиха по-нататък концепцията за мениджмънта като ключов фактор за конкурентоспособност (Alfred P. Sloan – "My Years at General Motors", 1963, Peter Drucker – "The Age of Discontinuity", 1969); Робърт Солоу, който проучи факторите за икономическия растеж в САЩ през 1948 г. и 1982 г. и изясни значимостта на образованието, технологичните иновации и увеличаващите се ноу-хау (Robert Solow – "Technical Change and the Aggregate Reduction Function", 1957); *Никълъс Негропонт* и мн. други модерни икономисти, които доразвиха по-нататък концепцията за "знанието" като най-значим фактор за конкурентоспособността (Nicholas Negroponte – "Being Digital", 1995), за да стигнем до модерните разбирания за националната конкурентоспособност на *Майкъл Портър*, който представя повечето от тези идеи в системен модел, наричащ се "Диамант на конкурентоспособността" (Michael Porter – "The Competitive Advantage of Nations", 1990), и *Стефан Гарели* с неговия екип от Института за развитие на управлението (IMD) в Швейцария, разглеждащ националната конкурентоспособност като съвкупност от фактори – икономическо представяне, правителство, инфраструктура и бизнес ефективност (Stéphane Garelli, IMD, "Methodology and principles of analysis" p. 480, World Competitiveness Yearbook, 2012).

Именно с последното разбиране за конкурентоспособността се свързва и този труд, защото *поставянето на проблема в такъв ракурс: конкурентоспособността на българското стопанство, извеждането на конкурентни предимства и недостатъци и достигането до SWOT анализ с разработване на TOWS матрица, в науката ни не е правено*. Предизвикателство би било с разработването на проблема в настоящия труд под този ъгъл – да се осветли разбирането за конкурентоспособността на национално равнище, да се представи и анализира спектърът от фактори за нея, да се достигне до предимствата и недостатъците за националната ни конкурентоспособност, както и да се представят възможности за прилагане на политики за управлението ѝ.

2. Цели и съдържание на изследването

В труда се представя изследване на *макроикономическо равнище* и в този смисъл е необходимо уточнението, че проучванията ще достигнат крайния си обект – конкурентоспособността на България. В хода на анализа на проблематиката за конкурентоспособността е открито онова разбиране за нея, което служи за основа в изследването. Съгласно годишния доклад на Световния икономически форум конкурентоспособността се разбира като "*съчетание на инсти-*

туции, политики и фактори, които определят равнището на продуктивност на страната" (WEF, Schwab Klaus – Global Competitiveness report 2012 – 2013, р. 4). И ако в световната научна общност е налице интерес към такова разбиране за конкурентоспособността, то в българските академични кръгове не е детайлно проучен въпросът за това съчетаване и възможността да се изведат предимствата и недостатъците за конкурентоспособността. Нещо повече – не е предлаган вариант, в който те да се систематизират и в същото време да се посочат най-подходящите политики за конкурентоспособността на българското стопанство.

В този ред на мисли *предмет* на анализа е актуалното състояние и отчитането на силните и слабите страни, вътрешните и външните възможности и заплахи за националното стопанство. Освен това в съвременните икономически условия за България предвид този анализ е необходимо да се изготвят и да се предложат конкретни препоръки в подкрепа на провежданите политики. Разбира се, позитивните и негативните резултати ще рефлектират и върху конкурентоспособността на макроикономическо равнище, и върху класациите и мястото на България сред останалите страни. Ето защо *целта на това изследване* е да се извърши SWOT анализ на конкурентоспособността на българското стопанство и да се изведат стратегии за нея.

За да се постигне целта на изследването, е предвидено изпълнението на следните *задачи*:

1. Идентифициране и анализиране на същността и основните разбирания за категорията конкурентоспособност на макроравнище.
2. Анализиране на актуалното състояние на българската конкурентоспособност – теоретично уточняване на факторите за нея и осмислянето им.
3. Оценка на силните и слабите страни на конкурентоспособността на българското стопанство и разработване на TOWS матрица.
4. Формулиране на изводи и препоръки за националната ни конкурентоспособност и възможни стратегии.

3. Основни предпоставки

В съответствие с първоначалните проучвания на теоретичната и емпиричната литература и целта на този труд са формулирани следните опорни точки, които са важен елемент от общата концептуална и методическа рамка на изследването:

1. Практическата проекция на категорията конкурентоспособност на макроикономическо равнище на стопанството е повлияна в определена степен от силните и слабите страни на икономическото представяне, бизнес ефективността, ефективността на правителството и инфраструктурата.
2. Глобалният индекс за конкурентоспособност (The Global Competitiveness Index) на Световния икономически форум (WEF), измерващ структурата от ин-

ституциите, политиките и факторите, които определят устойчивите тенденции и средносрочните нива за икономически просперитет, е подходящо средство за извършване на SWOT анализ на българската конкурентоспособност.

3. Откриването на добрите и слабите практики от факторите за конкурентоспособност и критичното им осмисляне позволяват да бъдат формулирани важни изводи и препоръки за повишаване на конкурентоспособността и да се изведат стратегии.

4. Методика и методология на изследването

Методите на изследването, които се използват, за да бъдат постигнати целите на научната разработка, са качествени и количествени. Качествените методи имат за предмет и общите характеристики на конкурентоспособността, и специфичните характеристики на факторите, които я определят. Това от своя страна позволява задълбочено проникване в първопричините за изследваната конкурентоспособност като явление и извеждане на зависимости, които не биха могли да бъдат видени при обобщените резултати само от количествения метод. В този смисъл качествената методика тук е гъвкава и е с възможности за "динамична промяна" и адаптация към изменение в работните хопотези. Цел и задача на качествената методика тук е да се търсят и да се интерпретират самите параметри. Изследват се специфични свойства на конкурентоспособността на България и се откриват вътрешните зависимости между факторите за формирането на изследваната конкурентоспособност. Разкриват се причинно-следствените връзки за изследваните проявления в българското стопанство, стига се до дефиниране на параметрите за прилагане на последващите количествени методи на изследване на националната конкурентоспособност. Използваната качествена методика е основана на теоретичните виждания и концепции в научната сфера относно конкурентоспособността, анализират се теоретичните основи и съвременните разбирания за националната конкурентоспособност, формулират се специфичните особености на конкурентоспособността на национално равнище, намиращи се "под повърхността" на формалните критерии на количествените методи. Включват се и личните разсъждения на автора под формата на мисловна дейност, която върви успоредно с изследването, адаптирайки откритите параметри, които влияят върху изследването и формирането на изводите.

Успоредно с използваната качествена методика е приложена и такава в количествен вариант. Конкретно се проучват и се използват индекси на WEF и IMD, предлагат се количествени оценки. Количествените методи се свързват с извършването на фиксиране на общите, повтарящите се свойства на изследваната конкурентоспособност, с класифицирането на общите факти и характеристики за нея, със сравняването на вече фиксирани факти за изследвания тук обект и последващо анализиране, синтезиране и обобщаване на резултатите,

които се приемат като валидни за обекта на изследването – конкурентоспособността. Целта и задачите на количествената методика са да се зададат предварително зададени параметри на проучването на националната конкурентоспособност преди провеждането му, за да се стигне до характера на зависимостите – слаби и силни страни, външни и вътрешни възможности и заплахи, и да се изведат стратегии.

В методологичен аспект към националната конкурентоспособност се подхожда като към модерна концепция във функционирането на съвременното стопанство, която е осветлена в най-пълния ѝ вид. Емпиричните данни, които са резултат от статистически изследвания и определени социологически анализи, се подлагат на синтез и намиране на пътища напред в проверката им и тяхното идентифициране. Те стават основа в изграждането на конструкция за постигането на крайната цел в методологичен аспект – достатъчно точно оценяване и извеждане на качествени стратегии за конкурентоспособността, които намират финален израз във формиране на т.нар. TOWS матрица на връзките. От своя страна тази матрица може да се превърне в силен инструмент при провеждане на политиките за конкурентоспособност на българското стопанство.

Теоретико-методологичният анализ на проблематиката се основава на методите на анализа на категорията и явлението конкурентоспособност в настоящия момент. От съществено значение е синтезът, който се предлага в извеждането на силните и слабите страни на българската конкурентоспособност, защото понататък по индуктивен и дедуктивен път се извеждат силните и слабите страни, заплахите и трудностите за конкурентоспособността. Систематизирането им на равнище национално стопанство е добра основа за формиране на четирите основни групи стратегии на SWOT анализа.

Най-широко място в цялото изследване е отделено за анализирането на динамичните промени в откритите параметри за факторите на конкурентоспособност със съответните заложи обективни и субективни критерии. Като инструмент се използват данни, представени от IMD и WEF, от които се прави опит да се разкрият силните и слабите страни за конкурентоспособността на България. Това се съчетава и с корелационния анализ, и с установяването на характера на зависимостите в конкурентоспособността на България – вътрешните и външните слабости срещу възможностите и заплахите.

В подкрепа на тази методология се използват статистически методи за обработка на многобройните емпирични данни. Прилага се анализ на индекси и количествени оценки на конкурентоспособността, главно чрез индекса за глобална конкурентоспособност (GCI) в сравнителен аспект, и непараметричен анализ, свързан с измерването на корелационните зависимости в изследването и разработването на TOWS матрица. В заключение с помощта на TOWS Strategic Alternatives Matrix се прави опит за очертаване на българските национални стратегии за конкурентоспособност предвид актуалната икономическа реалност.